

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

V. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BAN-I VELÎ SEMPOZYUMU
-EŞ'ARÎLİK-

04-06 MAYIS 2018

Kastamonu Üniversitesi
V. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu
(Eş'arîlik)

EDİTÖRLER:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYKAÇ
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÇUHADAR
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR
Arş. Gör. Erhan Salih FİDAN
Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

ISBN: 978-605-4697-18-2

19 Ekim 2018, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin ilmî ve hukukî sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Her hakkı saklıdır.

EBU'L-HASAN el-EŞ'ARÎ'NİN İMAN-KÜFÜR GÖRÜŞÜ

*Prof. Dr. Mehmet KUBAT**

ÖZET

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre iman, "Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu ve haber verdiği şeylerde doğru olduğunu tasdik etmektir." Tasdik ise kalp ile olur. Her ne kadar el-Eş'arî, Mu'tezile'den ayrılıp Selef'in görüşlerini benimsediği dönemde telif ettiği *el-İbâne* adlı eserinde "iman, söz ve ameldir; artar ve eksilir" deyip amelî imanın bir parçası saymış olsa da, Sünnî kelâmı inşa etmeye başladığı dönemde kaleme aldığı *el-Luma'* adlı eserinde ise "dil ile ikrar"ı ve "amel"i imanın esas rükünleri olarak kabul etmemiştir. Bu nedenle o, imanın tanımı içinde "ikrar"a yer vermediği gibi, bu tanım içinde "amel"e de yer vermemiştir. Gerçekte o, dil ile ikrarı ve erkânî ile amel etmeyi imanın fûrûundan kabul etmiştir. Bu bakış açısının doğal sonucu olarak el-Eş'arî, büyük günah işleyen kimseyi fıskından dolayı imandan çıkarmamıştır. Ona göre fâsık, fıskından ve büyük günah işlemesinden dolayı fâsık, fakat imanından dolayı mü'mindir. Bu çalışmada Eş'arî'nin iman-küfür meselesinde geçirdiği fikrî evreler ele alınıp işlenecek ve onun en son ulaştığı iman-küfür görüşü tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eş'arî, Eş'arî düşüncesi, Ehl-i Sünnet, iman, küfür, tekfir.

ABU'L-HASAN AL-ASHARÎ'S VIEWS OF FAITH AND PROFANITY

ABSTRACT

According to Abu'l-Hasan al-Ash'ari, faith is "It is to affirm that Muhammad is a righteous prophet and that it is true of the things he has revealed." The testimony is with the heart. al-Ash'ari, in his work al-İbâne, "faith, word and deed; and "deed" are not considered to be the main rations of faith in his work "al-Luma". For this reason he has not included "deed" in the definition as well as "faith" in the definition of faith. In fact, he accepted from faith that he should act with language and with mercy and authority. As a natural result of this point of view, al-Ash'ari did not come out of reason because of the fountain of anyone who committed a "Great Sin." According to him, the fiance is fainted because of his mist and Great Sin, but he is faithful because of his faith. In this study, the intellectual stages of al-Ash'arî in the field of faith-profanity will be handled and tried to be determined and the most recent belief-profanity view reached.

Keywords: Ash'ari, Ash'ari thought, Ahl as-Sunnah, faith, profanity, repulse.

Giriş

Meşhur sahâbî Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin soyundan geldiği için "Eş'arî" nisbesiyle tanın Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, hicrî IV. asırdan günümüze İslâm dünyasında Müslümanların çoğunluğunu temsil eden ve *Ana Gövde* ya da *Esas Bünye* olarak nitelenen geleneksel Ehl-i Sünnet düşüncesinin tartışmasız en önde gelen âlimlerinden biridir. Yaygın olmamakla birlikte, bazı kaynaklarda dedesine nisbetle kendisinden İbn Ebî Bîşr²⁵ diye de söz edilen Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Sünnî düşüncenin Mâturidîlikle birlikte en yaygın diğer kolu olan Eş'arîliğin kurucusu, önderi ve bu düşünce ekolünün fikir babasıdır.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî öncülüğünde kurulan Eş'arîlik, ortaya çıktığı hicri dördüncü asırdan itibaren hızla yayılmış ve çok kısa bir zaman sürecinde İslâm dünyasının neredeyse tamamında varlığını hissettirmeye başlamıştır. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin öğrencileri olan

*İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi A.D. Başkanı, e-posta: mehmet.kubat@inonu.edu.tr

²⁵ Ebu'l-Ferec İbnü'n-Nedîm, *Kitabu'l-Fihrist*, Nşr. M. Rıza Teceddüd, Tahran, 1366, s. 231; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire, 1986, s. 235; İrfan Abdülhamid, "Eş'ari", *DİA*, İstanbul, 1995, XI/444.

Ebu'l-Hasan el-Bâhilî ile İbn Mücâhid et-Tâî'nin yetiştirdiği üç büyük kelâm âlimi olan Kâdî Ebu Bekir el-Bakillânî (ö. 403/1013), İbn Fûrek (ö. 406/1015) ve Ebu İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027), Eş'arîliğin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu âlimleri Abdulkâhîr el-Bağdâdî (ö. 429/1037) ve Ebu Bekir el-Beyhakî (ö. 458/1066) gibi Eş'arîliğin üçüncü kuşağından sayılan âlimler takip etmiştir. Daha sonra İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Ebu Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), Abdulkerîm eş-Şehrîstânî (ö. 548/1153), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), Seyfuddîn el-Âmidî (ö. 631/1233), Kâdî Beydavî (ö. 685/12186), Sa'duddîn et-Taftazanî (ö. 793/1390) ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 814/1413) gibi âlimler Eş'arîliğin gelişmesinde, sistemleşmesinde ve yayılmasında büyük katkıda bulunmuştur.²⁶

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin fikrî hayatında, biraz da siyasetin etkisiyle, zikzaklı bir çizgi görülür. O, *el-İbâne an Usûlid-Diyâne*²⁷ ve *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*²⁸ adlı eserlerinde Hadis taraftarı bir eğilim ortaya koyarken *Kitâbu'l-Luma*²⁹ ve *Risâle fî İstihsâni'l-Havd fî İlmi'l-Kelâm*³⁰ adlı eserlerinde ise bir kelâmcı görüntüsü vermektedir. Bu yüzden olacak ki Eş'arî'nin hayatı ve görüşleri üzerine araştırma yapan çağdaş yazarların bir kısmı *el-İbâne* ve *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*'deki bakış açısı veya meselelere yaklaşım tarzından hareketle onun sadece Ahmed b. Hanbel'e uyan ve tamamen Selefî çizgiyi takip eden bir akaid âlimi,³¹ bir kısmı da *Kitâbu'l-Luma* ve *Risâle fî İstihsâni'l-Havd fî İlmi'l-Kelâm* adlı eserlerindeki fikir ve duruşundan hareketle onun Küllâbîlerden etkilenen ve yalnızca onların görüşlerini açıklayan bir kelâmcı olduğunu iddia etmektedir.³²

Kanaatimizce bu birbirinden farklı iki iddianın gerçeğe tam olarak tekabül ettiği söylenemez. Çünkü Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, hayatının belli dönemlerinde söz konusu düşünce ekollerinden etkilenmiş olsa da onun fikriyatı bütünüyle bu düşüncelerle eşitlenemez. Nitekim Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin, Mu'tezile'den ayrılıp kendi adını taşıyan Eş'arî Kelâm Ekolü'nü inşa ederken yaşadığı tarihsel tecrübe sürecinde bu iki bakış açısının arasında orta bir yol tuttuğu, yani itikadî konuları yorumlamada Selefiyye ile Mu'tezile arasında özgün bir sistem geliştirdiği görülmektedir.

Hayatının yaklaşık 30 yılını Mu'tezile ekolüne bağlı bir âlim olarak geçiren ve daha sonra bu mezhepten ayrılarak muhalifleri konumundaki Sünnî düşüncüyü benimseyen el-Eş'arî'nin fikrî hayatında ortam, konjonktür ve siyasetin de etkisiyle Ehl-i Hadîs'ten Mu'tezile'ye, Mu'tezile'den Selefilîğe, Selefilikten Küllâbîliğe ve oradan da en nihayetinde Ehl-i Sünnet çizgisine doğru zikzaklı bir çizgi görülür.³³ Bu nedenle Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin düşünce dünyasını 10 yaşına kadar geçirdiği *çocukluk devresi*, 40 yaşına kadar *Mu'tezile mezhebine mensup olduğu dönem*, *Selefî düşünceleri benimsediği dönem*, *Küllâbîlere intisap ettiği dönem* ve *Kelâm metodunu kullanarak Ehl-i Sünnet Kelâm Ekolünü inşa ettiği dönem* olarak beş evrede incelemek mümkündür.³⁴ Kanaatimize göre başta *iman-küfür görüşü* olmak

²⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", *DİA*, İstanbul, 1995, XI/448-449; Mehmet Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul, 2015, s. 276-277.

²⁷ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Nşr. Helmut Ritter, Weisbaden, 1980; a.m., *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn I-II*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, 1995.

²⁸ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Medîne, 1410.

²⁹ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Luma' fî'r-Red ala Ehl-i'z-Zeyği ve'l-Bida'*, Nşr. Ricgard J. McCARTY, Beyrut, 1952.

³⁰ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *İstihsanu'l-Havd fî İlmi'l-Kelâm*, Haydarabâd, 1344.

³¹ Bkz. Fevkiye Hüseyin Mahmûd, "Sîretu Ebi'l-Hasen el-Eş'arî", el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* içinde, Kahire, 1986, s. 92-102.

³² Krş. Ahmed Mahmûd Subhî, "el-Eş'arî", *Mevsûatü'l-Hadârâti'l-İslâmiyye* içinde, Amman, 1989, s. 59.

³³ Mehmet Kubat, "Eş'arî Ekolünün Öncüsü Olarak Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve Kelâmî Görüşleri", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 7. Cilt 7, Sayı 13, s. 22-24; Krş. Ramazan Altıntaş, "Geçmişten Günümüze Kelâm Geleneği", *Eskiye Dergisi*, Sayı: 16. Ankara, 2010, s. 27.

³⁴ Krş. Kubat, "Eş'arî Ekolünün Öncüsü Olarak Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve Kelâmî Görüşleri", s. 22-24; Altıntaş, "Geçmişten Günümüze Kelâm Geleneği", s. 27.

üzere, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin bütün fikirlerini doğru anlamak için bu beş evreyi daima göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu çalışmada Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin hayatı boyunca geçirdiği bu beş fikrî evre kısaca özetlenecek, daha sonra da çalışmamızın ana mihverini oluşturan *iman-küfür meselesinde* sahiplendiği düşünce ele alınıp incelenecek ve onun yaşadığı bu tarihsel tecrübeye en son ulaştığı *iman-küfür* görüşü tespit edilmeye çalışılacaktır.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, fikrî gelişim evrelerine değinmek, daha sonra iman-küfür görüşünde meydana gelen değişim, dönüşüm ve gelişime odaklanmak istiyoruz.

1. Eş'arî'nin Çocukluk Devresi

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin hayatının ayrıntılarına dair kaynaklarımızda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda onun fikrî inkişafına dair bazı sınırlı bilgiler aktarılmaktadır. Biz, kaynaklarda aktarılan bu sınırlı bilgilerden hareketle, el-Eş'arî'nin, hayatının tamamını Abbasilerin ikinci döneminde yani halife el-Mu'temid'den başlayıp er-Râdî'nin ilk yıllarına kadar geçen süreçte geçirdiğini anlıyoruz.³⁵

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, hayatının ilk on yıllık dönemini Sünnî bir muhitte geçirmiştir. O, babasının vefatına kadar geçen zaman sürecinde hem ailesinden ve hem de Ehl-i Hadîs'in önde gelenlerinden muhaddis ve fakîh bir âlim olan Yahyâ b. Zekeriyâ es-Sâcî (ö. 307/919)'den dersler almıştır. İşte bu süreç, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin ilk fikrî merhalesi sayılmıştır. Nitekim Fevkiye Hüseyin, Eş'arî'nin babasının vefatına kadar geçen bu on yıllık hayat serüvenini Ehl-i Hadîs'ten Kur'ân ve hadis ilimlerini aldığı ilk merhale olarak kabul etmektedir.³⁶

Eş'arî'nin, babasının ölümünden sonra annesinin ünlü Mu'tezilî âlim Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/933) ile evlendiği sürece kadar geçirdiği bu 10 yıllık çocukluk evresi, muhtemelen onun daha sonra sahiplendiği Sünnî düşüncelerin oluşumu üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

2. Eş'arî'nin Mu'tezilî Düşünceleri Benimsediği Dönem

Babasının vefatından sonra, yaklaşık 10 yaşlarındayken annesinin Ebû Ali el-Cübbâî ile evlenmesi, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin farklı bir fikrî evrene dâhil olmasına neden olmuştur. Çünkü annesinin evlendiği üvey babası el-Cübbâî, Basra Mu'tezilesinin lideri konumunda bulunan meşhur bir âlimdi. Onun hayatında geçirdiği bu evreyi *Mu'tezilî Dönem* olarak nitelendirmek mümkündür.

Kaynaklarımızda Eş'arî'nin, annesinin el-Cübbâî ile evlenmesinden sonra onun himayesinde yetiştiği, ondan başta Kelâm ve Fıkıh Usûlü olmak üzere çeşitli İslâmî ilimlere dair dersler aldığı ve 40 yaşına gelinceye kadar yaklaşık 30 yıl boyunca onun en gözde öğrencilerinden biri olarak kaldığı belirtilir.³⁷

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Mu'tezilî Dönem* olarak nitelendirdiğimiz bu zaman sürecinde başta hocası el-Cübbâî olmak üzere dönemin diğer âlimlerinden aldığı Mu'tezilî eğitim neticesinde, mezhep içerisinde çok önemli bir mevkiye yükselmiştir. Hatta kaynaklarımızda üvey babası ve hocası el-Cübbâî'nin bazen kendi yerine el-Eş'arî'yi tartışmalara gönderdiği ve onun da hocasına vekâlet ederek tartışmalara katıldığı nakledilmiştir.³⁸

Yine kaynaklarımızda Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin, bu dönemde Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden biri konumuna geldiği, bu bağlamda hiçbiri günümüze ulaşmamış olmakla beraber, Mu'tezilî düşünceyi savunan birçok eser kaleme aldığı aktarılmıştır.³⁹ Bu nedenle 40

³⁵ Celâluddîn es-Suyûtî, *Târihu'l-Hulefa*, Kahire Ts., s. 346 vd.; Mehmet Keskin, *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 49.

³⁶ Fevkiye Hüseyin, "Siretu Ebi'l-Hasen el-Eş'arî", s. 29; Keskin, *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*, s. 49.

³⁷ Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Tebyînu Kizbi'l-Müfteri fimâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Dimeşk, 1399/1979, s. 91; Abdurrahman el-Bedevî, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, Beyrut, 1996, s. 493 vd.; İrfan Abdülhamid, "Eş'ari", *DİA*, İstanbul, 1995, XI/444.

³⁸ İbn Asâkir, *Tebyînu Kizbi'l-Müfteri*, s. 91.

³⁹ İbn Asâkir, *Tebyînu Kizbi'l-Müfteri*, s. 131, Ebû Abdillâh Şemsuddîn ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/87, Beyrut, 1992; Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, B.y.y., (Nşr. Dâru İhyâi'l-Kütubi'l-Arabî), 1965, III/361.

yaşına kadar benimseyip savunduğu i'tizâlî fikirler ile Mu'tezilî Kelâm Sisteminin doğrudan veya dolaylı olarak el-Eş'arî'nin görüşlerinin teşekkülü üzerinde etkili olduğu, Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra da, bilhassa Ehl-i Sünnet Kelâm Sistemi'ni inşa edip şekillendirdiği süreçte de bu akllî metodun ona yol gösterici olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Eş'arî'nin Mutezilî düşünceleri benimsediği dönemde sahip olduğu *imangörüşüne* gelince, onundığer konularda olduğu gibi *iman-küfür* konusunda da Mu'tezile'den ayrı düştüğüne dair elimizde açık bir veri bulunmamaktadır. Bu nedenle onun kırk yaşına kadar *iman-küfür* konusunda Mu'tezile gibi düşündüğünü söyleyebiliriz.

Bilindiği üzere Mu'tezile'ye göre iman, ameller ve kalben tasdikten oluşur. Yani amel, imanın cüzüdür. Büyük günah işleyip tövbe etmeden âhirete intikal eden kimse cehennemde ebedî olarak kalacaktır.⁴⁰

3. Eş'arî'nin Selefi Görüşleri Benimsediği Dönem

Mu'tezile içinde önemli bir konuma gelen Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Mu'tezilî görüşleri benimseyip bu fikirleri savunan birçok eser telif etmiş olmasına rağmen, mezhebin aşırı akılcılığı yüzünden düştikleri bir takım tutarsızlıklar ve naslarla çatışan görüşleri nedeniyle yaşadıkları olumsuzluklar, ayrıca hocası el-Cübbâî ile önemli bazı itikâdî konularda yüz yüze geldiği bir takım anlaşmazlıklar nedeniyle Ehl-i Sünnet düşüncesine sıcak bir ilgi duymaya başlamıştır.⁴¹ Bu süreçten sonra el-Eş'arî, aktardığımız bu hususlara ilaveten kaynaklarda zikredilen daha farklı birtakım nedenlerle⁴² Mu'tezile'den ayrılmıştır. Nitekim o, 300 (912-913) yılları civarında bir Cuma günü Basra Camii minberinden Mu'tezile'den ayrılıp öncülüğünü Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in yaptığı ve erken dönemde *Ashâbu'l-Hadîs*, *Ehlü'l-Hadîs* veya *Sıfatıyye* olarak isimlendirilen Selef itikadını benimsediğini açıkça ilan etmiştir.⁴³

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin, Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra Ahmed b. Hanbel'e intisabı, büyük ölçüde onun *Mihne*'den⁴⁴ sonra Sünnî camia arasında kazandığı itibarlı konumundan kaynaklanıyordu. Nitekim Ahmed b. Hanbel, *Mihne* sürecinde engizisyon mahkemelerini anımsatan “sorgu düzeni”nde sorgulanmış,⁴⁵ hapsedilip kırbaçlanmış,⁴⁶ çeşitli işkenceler görmüş ancak yine de, “Kur'ân'ın mahlûk olmadığı” fikrinden ödün vermemiştir.⁴⁷ O, bu tutumuyla da Selef'in sembol ismi haline gelmiştir. Nitekim bu dönemden sonra insanlar, *Mihne* sürecinde Mu'tezile ile yürüttüğü mücadeleyle Sünnîlerin doğal lideri haline gelen Ahmed b. Hanbel ile sınıyor ve onun görüşlerine muhalefet eden kimseler de bid'atçı sayılıyordu.⁴⁸ Bu nedenle el-Eş'arî, Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra Selef'in Mu'tezile'ye karşı çıktığı hususların çoğunda başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere Selef ile hemfikir olduğunu açıkça belirtmiştir.⁴⁹

Eş'arî, Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini benimsedikten sonra, yaklaşım tarzı ve içerdiği konularla Selef düşüncesini yansıttığı, ayrıca üzerinde Hanbelî tesirlerinin de açıkça görüldüğü *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* adlı eserini kaleme almıştır.⁵⁰ O, Selef düşüncesinin önemli kaynaklarından biri olan *el-İbâne*'nin hemen girişinde akllî te'vîl yöntemini benimseyen

⁴⁰ Krş. *Abdulkerîm eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut, 1986, I/45.*

⁴¹ Murat Serdar, Murat Serdar, “İbn Hazm'ın Eş'arî Kelâmına Yönelik Eleştirileri”, *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015, II/93.

⁴² Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrılma nedenleri için bkz. Keskin, *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik*, s. 65 vd.

⁴³ Krş. Eş'arî, *el-İbâne*, 52; İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, 231; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 68; Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 493 vd.; Abdulhamîd, “Eş'arî”, *DİA*, XI/444.

⁴⁴ A.J. Wensinck, “*Mihne*”, *İA*, İstanbul, 1997, VIII/293.

⁴⁵ *İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut, 1982, VI/368.*

⁴⁶ *Muhammed Ebû Zehra, İbn Hanbel, Hayatuhu ve Asruhu -Ârâuhu ve Fıkhuhu-, B.y.y. (Dâru'l-Fikri'l-Arabî), 1947, s. 70 vd.*

⁴⁷ Krş. Wensinck, “*Mihne*”, *İA*, VIII/293; Hayrettin Yücesoy, “*Mihne*”, *DİA*, XXX/26-28.

⁴⁸ Takiyüddin Ahmed İbn Teymiyye, *Fetâvâ İbn Teymiyye*, Riyad, Trs., V/553.

⁴⁹ Krş. İbn Asâkir, *Tebyînu Kizbi'l-Müfterî*, s. 39.

⁵⁰ Krş. M. Said Yazıcıoğlu, *Kelâm Ders Notları*, Ankara, 1988, s. 62.

Mu'tezile'yi haktan ve Selef'in yolundan sapmakla suçlamış, bu nedenle de Mu'tezile'den ayrılıp Selef-i Sâlihîn'in yolunu tuttuğunu⁵¹ ve Ahmed b. Hanbel ile diğer hadîs âlimlerince temsil edilen Selef itikadını benimsediğini açık ifadelerle vurgulamıştır.⁵²

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Selef akidesine uygun olarak telif ettiği bu eseri, Bağdat'ta ziyaret ettiği Hanbelî âlimlerinin ileri gelenlerinden biri olan ve yaşadığı devirde Selef akidesinin imamı kabul edilen Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Halef el-Berbehârî'ye (ö. 329/940-41) takdim etmiştir.⁵³ Ancak eser, içerisinde aklî bir takım unsurlar barındırdığı veya meslelerin çözümünde kelâm metodunu kullandığı gerekçesiyle Berbehârî'den onay alamamıştır. Ayrıca Eş'arî ona, kelâm metodunun etkili bir silâh olduğunu, kendisinin bu metodu kullanarak Hıristiyanları, Mecûsîler'i ve Mu'tezile'yi reddettiğini anlatmaya çalışmışsa da el-Berbehârî, en doğru yolun Ahmed b. Hanbel'in yolu olduğunu, bu nedenle de başkasını tanımadığını ifade etmiştir.⁵⁴

Berbehârî'nin bu dışlayıcı tavrı, yeni bir arayış içinde olan ve bilhassa Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra itikadî alanda yeni bir sistem geliştirme çabası içinde bulunan el-Eş'arî'yi daha farklı arayışlara sevk etmiştir. Bu aşamadan sonra Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin, kendi düşünce biçimine en yakın gördüğü Küllâbîlere intisap ettiğini gözlemliyoruz.

Eş'arî'nin, Ahmed b. Hanbel'in öncülük ettiği Selef'e intisap ettiği dönemde benimsediği *iman-küfür* düşüncesine gelince, onun bu husustaki düşüncesini şöyle özetlemek mümkündür: Eş'arî, Selefî düşünceleri benimsediği süreçte kaleme aldığı *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*'de "iman, söz ve ameldir; artar ve eksilir. Bu konuda adâlet sahibi sika (güvenilir) râvilerin, yine adâletli olan râvilerden rivâyet ederek Rasûlullah (s.a.v.)'da son bulan, sahabenin Hz. Peygamber (s.a.v.)'den naklettikleri rivâyetleri kabul ederiz"⁵⁵ demektedir.

Görüldüğü üzere Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, iman tanımına ameli de dâhil etmekte ve artıp eksileceğini de söylemektedir. Eş'arî'nin ameli imanın bir cüzü/parçası gören bu tanımı, Mu'tezile'den ayrıldıktan hemen sonra Selefîyye'nin tesiriyle yaptığı açıkça belli olmaktadır.

4. Eş'arî'nin Küllâbîlere İntisap Ettiği Dönem

İslâm dünyası fetihler sonucu kısa zamanda geniş bir coğrafyaya yayıldı. Kısa zamanda birçok ülke İslâm topraklarına katıldı. H. 14-21 (M. 635-641) yılları arasında Suriye, Irak, Mısır ve İran, İslâm Devleti'nin birer eyaleti haline geldi.⁵⁶ Daha sonra, özellikle Emeviler ve Abbasiler döneminde bu yeni devletin hudutları, doğuda Maveraünnehir, batıda Kuzey Afrika, hatta Endülüs'e (İspanya) kadar genişledi.⁵⁷ Bu geniş coğrafyada içeriden ve dışarıdan İslâm'ı sarsmak isteyen cereyanlar ortaya çıkmaya başlayınca, İslâm akaidine içten ve dıştan musallat olan bâtil inançları ve bid'at ehlinin sapkın görüşlerini çürütmek için aklî istidlâl yöntemini kullanma zarureti hâsıl oldu.⁵⁸

İşte bu aşamadan sonra artık karşılaşılan yeni sorunlara akli dışlayarak yalnızca nassların zâhirine dayalı *iknâmetodu* kullanan *Selef Yöntemi* kifâyetsiz kalmaya başladı. Zira Selef'in kullandığı yöntem, kişileri nasslar çerçevesinde eğitmeye yönelik, akıldan ziyade duygulara hitap eden iknâî bir yöntemdi.⁵⁹ Bir başka şekilde ifade edecek olursak, *Selef*

⁵¹ Krş. Bedevî, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, s. 493 vd.; İrfân Abdulhamîd, "Eş'arî", *DİA*, İstanbul, 1995, XI/444.

⁵² Krş. Eş'arî, *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne*, s. 52; İbnu'n-Nedim, *Kitabu'l-Fihrist*, s. 231.

⁵³ Ahmet Saim Kılavuz, "Berbehârî", *DİA*, İstanbul, 1996, V/477; Abdülhamid, "Eş'arî", *DİA*, XI/444.

⁵⁴ Kılavuz, "Berbehârî", *DİA*, V/477; Abdülhamid, "Eş'arî", *DİA*, XI/444.

⁵⁵ Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, s. 59.

⁵⁶ İ. Ağâh Çubukçu, *Gazzâli ve Şüpheçilik*, Ankara, 1964, s. 8; Ayrıca krş. T. W., Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, Çev. Hasan Gündüzler, Ankara, 1982, s. 113.

⁵⁷ Çubukçu, *Gazzâli ve Şüpheçilik*, s. 8; Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967, s. 34; Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara, 1988, s. 71; Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 40.

⁵⁸ Ebu'l-Vefâ et-Taftazanî, *Kelâm İminin Belli Başlı Meseleleri*, Çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul, 1980, s. 10 vd.; Krş. Keskin, *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik*, s. 73-74; Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 244 vd.

⁵⁹ Bkz. Mehmet Kubat, "Selefî Perspektifin Tarihselliği", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. XVIII, Sayı: 3, Ankara, 2004, s. 244.

Yöntemi, muhatapı kınama ve görüşlerini reddetmenin ötesine geçemeyen ve bir tez ortaya koymaktan uzaktı. Her ne kadar Selefiyye'nin kullandığı bu iknâî yöntem yardımıyla muhatapla duygusal bir ilişki ve psikolojik yakınlık kurulabilse de zihninde bir takım şüpheler bulunan veya İslâm inancına karşı önyargı taşıyan kişilere karşı başarılı olması mümkün değildi.⁶⁰

Bunun sonucunda gerek İslâm'a dıştan yapılan saldırılara ve gerekse de içeriden İslâm akaidine yönelen tehlikelere karşı Selef akâidesinin aklî metotlarla savunulması ihtiyacı hâsıl oldu. Söz konusu saldırılara Kelâm metoduyla karşı konulması adeta zorunlu hale geldi. Bu süreçten sonra İslâm'a içten ve dıştan yönelen tehditlere karşı İslâm akaidini aklî esaslar çerçevesinde savunma görevini üstlenen Kelâm İlmi ortaya çıktı.⁶¹

Kelâm İlmi'nin kurucuları olan Mu'tezile mensupları, önceleri içten ve dıştan İslâm düşüncesine yönelen art niyetli eleştirilere aklın ışığında cevaplar üreterek büyük bir hizmet ifa ettiler. Ancak bir yandan Mihne sürecinde statükonun gücünü arkasına alarak Ehl-i Sünnet ulehasını Engizisyon mahkemelerini anımsatan sorgu düzeninden geçirip çeşitli işkencelere maruz bırakmaları öbür yandan vahyin gölgesinde yürümesi gereken akıl yerine Felsefede öngörülen akıl gibi nass karşısında serbest hareket eden akla öncelik vermeleri bir başka mutedil yöntemin doğuşunu gerekli ve hatta kaçınılmaz kıldı.

Buraya kadar aktardıklarımızı özetleyecek olursak, Küllâbîlerin ortaya çıktığı dönemde İslâm dünyasında iki ana çizginin hâkim durum olduğunu görüyoruz. Bunlar:

1) Ahmed b. Hanbel'in öncülüğünü yaptığı ve genel anlamda *Selefiyye* olarak bilinen, itikadî konularda Yunanî aklı tamamen dışlayarak hiçbir şekilde akla rol vermemeyi şiar edinen ve bu tutumlarıyla "akıl hiçbir şeydir" anlayışıyla hareket eden kesim.

11) İtikadî konularda aklı önceleyen, adeta işi "akıl her şeydir" sınırına vardırın Kaderî-Mu'tezilî kesim.

Tabiatıyla etki-tepki sonucu ortaya çıkan bu ifrat ve tefrit, gerçeğe giden yolu tıkamıştı. Bu ortamda bu iki kesimden daha farklı ve daha mutedil yeni bir yol gerekiyordu: İşte bu yeni yolun başlatıcıları Küllâbîler olmuştur.

Küllâbîlik, Eş'arî'nin Mutezile'den ayrıldıktan sonraki yeni muhiti olmasının yanı sıra, Eş'arîliğin teşekkül öncesi formunu da oluşturmaktadır. İsmi Abdullah b. Saîd b. Küllâb'tan alan Küllâbîlik, yeknesak bir yapıda olmamasına karşın, Me'mûn zamanında Mutezile'ye karşı bir amaç birliğine sahip Şafiî Hadis Taraftarlarını ifade etmekteydi. Temsilcileri arasında Abdullah b. Saîd b. Küllâb (ö. 240/854), Abdülazîz b. Yahyâ el-Mekkî el-Kinânî (ö. 240/855'ten sonra), Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857), Ebû Ali el-Hüseyn b. Alî b. el-Kerâbisî (ö. 248/862), Ebû Abbas el-Kalanisî (ö. 255/869) ve Hüseyin b. Fadl el-Becelî (ö. 278/891) gibi isimler bulunmaktadır. Klasik kelim eserlerinde "Ehl-i Hadis'in Kelamcıları" olarak nitelenen⁶² bu kimselerin ortak noktaları, Şafiî Hadis Taraftarı kimseler olmalarına karşın itikadî meselelerde Kelâma yer vermeleri idi. Onlar kimi itikadî konularda Mutezilîlerle tartışmaya girmekten çekinmeyen tutumlarıyla Hadis Taraftarı gelenek içerisinde kelâmın öncüsü oldular. Mutezile'nin sıfatları nefyetmesine karşın, sıfatları ispat eden tutumlarıyla kimi zaman Sıfâtiyye olarak da anıldılar. Bazıları yazdıkları eserlerle, bazıları da verdikleri derslerle Ehl-i Sünnet muhitinde kelâmî bakış açısının oluşmasına katkıda bulundular. Halku'l-Kur'an, Sıfatullah, İman, Ru'yet vb. konulardaki görüşleri, IV./X. ve V./XI. asırdaki tartışmalara yön verdi ve pek çok kelamcı tarafından benimsendi.⁶³

⁶⁰ Cağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 138.

⁶¹ Bkz. Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 202 vd.

⁶² Abdulkâhir el-Bağdadî, *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut, 1981, s. 254; Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, Thk. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, I/338, 400; Keskin, İmna Eş'arî ve Eş'arîlik, s. 74.

⁶³ Krş. Mehmet Kalaycı, "Eş'arîliğin Tarihsel Arkaplanı: Küllâbîlik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2010, LI/2, s. 399-404.

Küllâbîler, çağdaşları olan İmâm Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'den farklı olarak, Kelâm ilmini öğrendiler ve Selef akâidini kelâmî delillerle ve temel bürhanlarla savundular. Küllâbîler, Selef akâidi ile Kelâm Metodu'nu bir araya getirdi ve yaklaşık bir asır sonra *Ehl-i Sünnet İlm-i Kelâmı* denen ilmî anlayışın doğuşuna öncülük ettiler.⁶⁴

Küllâbîler, hem Eş'arîlerin selefleri ve gerçek öncüleri⁶⁵ hem de Maturidîlerin öncüleri olarak kabul edilmiştir.⁶⁶

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Selefî yöntemin kifâyetsizliğini fark edince, Selef itikadını akılla izah etme çabasına girişen Küllâbîlere meyletmiş ve onların görüşlerini kelâm yöntemiyle desteklemeye çalışmıştır.

Öte yandan Mihne sürecinden hemen sonra iktidara gelen Halife el-Mütevekkil'in desteğini arkasına alan ve böylece Mu'tezile'ye karşı büyük bir zafer elde etmiş olan Selefler, bu gelişmelerden memnun olmadı. Küllâbîler, bilhassa kelâmı uğraşmaları sebebiyle Ahmed b. Hanbel'in başını çektiği aşırı hadis taraftarlarının ağır eleştirilerine maruz kaldılar ve bidatçi olmakla itham edildiler. Hatta hareketin önderi Ahmed b. Hanbel, önceleri dostu olan Hâris el-Muhâsibî'yi böyle bir yola girdiği için terk etmiştir.⁶⁷

Eş'arî'nin Küllâbîlere intisap ettiği dönemde sahip olduğu iman anlayışının, temelde Selef itikadını benimsemiş olan Küllâbîlerin iman anlayışıyla aynı olduğu söylenebilir. Selefîyenin iman anlayışı şöyle özetlenebilir: "İman, kalbin tasdikiyle birlikte söz ve amelden ibarettir; artıp eksilir. Ancak büyük günah işleyen kimsenin kâfir olduğuna hükmedilemez, bu kimsenin cennetlik veya cehennemlik olduğu da söylenemez. Kebîre işleyen kişinin hükmü Allah'a havale edilir; O, dilerse affeder, dilerse de azap eder."⁶⁸

5. Eş'arî'nin Ehl-i Sünnet Düşüncesini Benimseyip İnşa Ettiği Dönem

Gerek Ahmed b. Hanbel'in, Hâris el-Muhâsibî'den yüz çevirmesi ve gerekse de Eş'arî'nin Bağdat'ta ziyaret ettiği Selefin en önde gelen âlimi el-Berberhârî'den gördüğü olumsuz tavır, itikadî alandaki yeni oluşumların gelişip sürdürülmesi önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Nitekim Eş'arî, yukarıda izah etmeye çalıştığımız Selef akâidesinin aklı metotlarla savunulması ihtiyacına binaen, Kelâm yöntemini kullanmaya başlayan Küllâbîlere intisap edince, bu kez Sünnî Küllâbî gruptan Eş'arî Kelâmı doğmuştur.⁶⁹

Bu süreçten sonra karşımıza Selef'in itikadî esaslarını aklı yöntemlerle izah eden akılcı bir mütekellim profilindeki el-Eş'arî çıkmaktadır. Eş'arî, bu dönemde iki eser te'lif ederek Ehl-i Sünnet Kelâmının inşa sürecine girişmiştir. Bu eserlerin ilki olan *İstihsanu'l-Havd fi İlmi'l-Kelâm*'da itikadî hususlarda aklı dışlayan Selefî düşünceye eleştiriler yönelmeye başlamış ve *Kelâm Metodu*'nu savunmuştur.⁷⁰ Onun telif ikinci eser olan *Kitâbu'l-Luma*'da ise hem akla hem de nakle bağlı kalarak Allah'ın varlığı, sıfatları, Kur'ân, irâde, ru'yet, kader, istitaat, iman ve imâmete dair konuları Ehl-i Sünnet esaslarına göre açıklamıştır.⁷¹ Eş'arî, bu iki eseriyle birlikte, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn* ve *el-İbâne*'dekinden farklı olarak aklı istidlal metodunu da kullanmış, böylece Mu'tezilî doktrine karşı Ehl-i Sünnet kelâm sisteminin teorik temellerini belirlemeye çalışmıştır.

⁶⁴ Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/93; Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Küllâb", *DİA*, Ankara, 1999, XX/156-157; Krş. Tevfik Yücedoğru, *Ehl-i Sünnet'e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi*, Bursa, 2006; Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 223-225.

⁶⁵ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 69; Keskin, *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*, s. 76-77.

⁶⁶ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, Thk. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, I/368, a.m., a.e., Thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003, II/283.

⁶⁷ İrfan Abdülhamid, *Dirâsât fi'l-Firak ve'l-Akâidi'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1984, s. 147-148; Kalaycı, "Eş'arîliğin Tarihsel Arkapları: Küllâbilik", s. 399-400; Karataş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, s. 139.

⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*, s. 290-297; Krş. Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Geleneççiler*, Ankara, 2000, s. 67-72.

⁶⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, Trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1983, II/1099; Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 139.

⁷⁰ Bkz. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *İstihsanu'l-Havd fi İlmi'l-Kelâm*, Haydarabâd, 1344, s. 7 vd.

⁷¹ Krş. Yazıcıoğlu, *Kelâm Ders Notları*, s. 61; Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 265.

Bu dönemdeki gelişmeler, inanç esaslarını kelâm metodu ile ifade etme çabası içinde olan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye hem yol göstermiş, hem de kelâmî fırkaların üzerine oturacağı bir zemin için bir ön hazırlık olmuştur. Nitekim Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, bu zemin üzerinde Mu'tezile'den edindiği kelâmî tecrübe ve birikimi de ustaca kullanarak, Selefiyye'nin inanç değerlerini kelâmî ilkelerle mezcederek/uzlaştırarak yeni bir kelâmî çıkış açmıştır.⁷² Böylece o, Ehl-i Sünnet düşüncesini şekillendirmiştir.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin iman anlayışına ulaştığı son nokta *el-Luma'* adlı eserinde açıkça belirtilmektedir. Onun *el-Luma'* adlı eserinde yaptığı tanıma göre iman, “Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hak peygamber olduğunu ve onun haber verdiği şeylerde doğru olduğunu tasdik etmektir. Tasdik ise kalp ile olur.”⁷³

Görüldüğü üzere Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne*'de yaptığının aksine, *el-Luma'* adlı eserinde dil ile ikrar⁷⁴ ve “amel”i imanın esas rükünleri olarak kabul etmemiştir. Bir başka ifadeyle o, imanın tanımını içinde “ikrar”a yer vermediği gibi, bu tanım içinde “amel”e de yer vermemiştir. Gerçekte o, dil ile ikrarı ve erkânı ile amel etmeyi imanın fûrûundan kabul etmiştir.⁷⁴

6. Eş'arî'nin İman Tanımına Yapılan İtirazlar

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre iman tasdiktir; ancak bu tasdik marifete yani bilgiye dayanmalıdır. Ona göre iman; haber verdikleri şeylerde Allah ve peygamberlerini tasdik etmektir. Bu tasdik ise ancak marifetle sahih olur. Bu tanım dikkate alındığında Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin, iman tanımında bilgiye önemli bir yer verdiği ve tasdik için bilgiyi gerekli gördüğü açıkça görülür. Onun bu tanımında bilgi yani marifet sanki tasdik olmaz şartı haline gelmektedir.⁷⁵

İmam Eş'arî, iman tanımına ma'rifeti de kattığı için, İbn Hazm (ö.456/1053) tarafından ciddi bir eleştiriye tabi tutmuştur. Ona göre Cehm b. Safvân ile Eş'arî aynı görüştedir. Nitekim Eş'arî, tıpkı Cehm b. Safvân gibi imanı “ma'rifet” olarak tanımlamıştır. Bu yüzden Eş'arîleri Mürcie'nin Ehl-i Sünnet'e en uzak mezhebi olarak gören İbn Hazm'a göre, Cehm, bu görüşün Horasan bölgesindeki temsilcisi iken, Eş'arî ise Bağdad ve Basra'daki temsilcisidir. Eş'arî'nin bu görüşü zamanla Sicilya, Kayrevan ve Endülüs'te bile yayılmıştır.⁷⁶

İbn Hazm'ın bu eleştirisi haksız ve yersiz bir eleştiridir. Çünkü bilindiği gibi Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, iman tanımına ma'rifeti katarken Cehm gibi imanı salt ma'rifet⁷⁷ olarak tanımlamamıştır. Bilakis Eş'arî'nin savunduğu şey, imanın tasdik ve tasdik için de bilgiyle olmasıdır.⁷⁸

7. Küfür ve Büyük Günah

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre iman, “Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hak peygamber olduğunu ve onun haber verdiği şeylerde doğru olduğunu tasdik etmek”⁷⁹ iken, küfür bunun zıddı olup Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hak peygamber olduğunu ve onun haber verdiği şeylerde

⁷² Cağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 139.

⁷³ Eş'arî, *el-Luma'*, s.75; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek, *Mucerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*, Thk., Daniel Gimaret, Beyrut, 1987, s. 150; Bağdâdî, *Usûlü'd-Din*, s. 248.

⁷⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/101.

⁷⁵ Bağdâdî, *Usûlü'd-Din*, s. 248; Keskin, “Eş'arî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı”, s. 96.

⁷⁶ İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saïd ez-Zâhirî İbn Hazm, *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut, 1996, III/227-228; Keskin, “Eş'arî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı”, s. 96; Kalaycı, “Eş'arîliğin Tarihsel Arka planı: Küllâbilik”, s. 408; Serdar, “İbn Hazm'ın Eş'arî Kelâmına Yönelik Eleştirileri”, II/104.

⁷⁷ Krş. Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, s. 132, 140; Ebu'l-Hüseyin el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehl-i'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, Tkd. ve Thk. M. Zâhid el-Kevserî, Kahire, I. Baskı 1368/1948, II. Baskı 1997/1418, s. 149; Sönmez Kutlu, “Mürcie”, *DİA*, Ankara, 2006, XXXII/43.

⁷⁸ Keskin, “Eş'arî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı”, s. 96.

⁷⁹ Eş'arî, *el-Luma'*, s.75; İbn Fûrek, *Mucerredü Makâlât*, s. 150; Bağdâdî, *Usûlü'd-Din*, s. 248.

doğru olduğunu kalben tasdik etmemektir. Diğer Ehl-i Sünnet kelâmcıları gibi⁸⁰ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye göre de küfür, dinin aslından (zarûrât-ı dîniyye) olduğu kesinlikle bilinen hususların tamamını veya bir kısmını kalben tasdik etmemektir.⁸¹

Eş'arî, büyük günah işleyen kimsenin (murtekibu'l-kebîre) mü'min olduğunu,⁸² fakat işlediği günahtan dolayı cezasını çekeceğini kabul etmiştir.⁸³ Nitekim o, büyük günah işleyen kimseyi fiskeından dolayı imandan çıkarmamıştır. Ona göre fâsık, fiskeından ve büyük günah işlemesinden dolayı fâsık, fakat imanından dolayı mü'mindir. Çünkü dil bilimciler, öldüren kişiyi kâtil, kendisinden küfür sadır olan kişiyi kâfir, fiske sadır olanı fâsık, tasdik sadır olanı da musaddık olarak nitelendirmişlerdir. O halde kendisinden iman sadır olan kişi de mü'min olarak nitelenmelidir.⁸⁴

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bu bakış açısının doğal sonucu olarak Eş'arî, büyük günah işleyen kimseyi fiskeından dolayı imandan çıkarmamıştır. Ona göre fâsık, fiskeından ve büyük günah işlemesinden dolayı fâsık, fakat imanından dolayı mü'mindir.⁸⁵

Sonuç

Ehl-i Sünnet düşüncesini Mâturidîlikle birlikte eşit derecede temsil eden Eş'arîliğin kurucu babası Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, doğumundan itibaren 10 yaşına kadar Hadis taraftarlarının görüşlerinin baskın olduğu bir muhitte yaşamıştır. Ancak babasının vefatından sonra, yaklaşık 10 yaşlarında annesinin ünlü Mu'tezilî âlim Ebû Ali el-Cübbâî ile evlenmesi, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin farklı bir fikrî evrene dâhil olmasına neden olmuştur. Nitekim o, bundan sonra hayatının yaklaşık 30 yılını Mu'tezile ekolüne bağlı bir âlim olarak geçirmiştir. Daha sonra çeşitli nedenlerle bu mezhepten ayrılarak muhalifleri konumundaki Sünnî düşünceyi benimsemiştir.

Eş'arî'nin fikrî hayatında ortam, konjonktür ve siyasetin de etkisiyle Ehl-i Hadîs'ten Mu'tezile'ye, Mu'tezile'den Selefîliğe, Selefîlikten Küllâbîliğe ve oradan da en nihayet Ehl-i Sünnet çizgisine doğru zikzaklı bir çizgi görülür. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin hayatında geçirdiği bu fikrî evreler, onun iman-küfür görüşüne de yansımıştır. Bunun arka planında büyük ölçüde onun yaşadığı tarihsel tecrübe yatmaktadır.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin, Mu'tezile'den ayrıлып Ahmed b. Hanbel'in öncülük ettiği Selef'e intisap ettiği dönemde “iman, söz ve ameldir; artar ve eksilir” şeklinde yaptığı iman tanımını, Selefîyye'nin tesiriyle yaptığı açıktır. Ayrıca bu süreçte başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere diğer hadis âlimlerince temsil edilen Selef itikadının, başta iman-küfür görüşü olmak üzere, İmam Eş'arî'nin fikirlerinin şekillenmesinde de etkin rol oynadığı belli olmaktadır.

İmam Eş'arî, Selefî düşünceleri benimsediği dönemde yaptığı gibi aksine, Sünnî kelâmın temellerini atmaya başladığı dönemde dil ile ikrar”ı ve “amel”i imanın esas rükünleri olarak kabul etmemiştir. Ayrıca o, imanın tanımı içinde “ikrar”a yer vermediği gibi, bu tanım içinde “amel”e de yer vermemiştir. Gerçekte o, dil ile ikrarı ve erkânı ile amel etmeyi imanın fûrûndan kabul etmiştir.

⁸⁰ Krş. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Ankara, 2002, s. 601-611.

⁸¹ Bkz. Sa'duddîn et-Taftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, Thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut, 1993, V/224-225.

⁸² Bkz. Eş'arî, *el-Luma*, s. 75-76; İbn Fûrek, *Mucerredü Makâlât*, s. 154.

⁸³ W. Montgomery Watt, “al-Ash'ari, Abu'l-Hasan”, *The Encyclopaedia of Islam*, (New Edition), Leiden, 1954-, I/694.

⁸⁴ Bkz. Eş'arî, *el-Luma*, s. 75-76; İbn Fûrek, *Mucerredü Makâlât*, s. 154; Keskin, “Eş'arî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı”, s. 102.

⁸⁵ Eş'arî, *el-Luma*, s.75-76; İbn Fûrek, *Mucerredü Makâlât*, s. 154.

KAYNAKLAR

- ABDULCEBBÂR**, Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire, 1986.
- ABDULHAMÎD**, İrfan, *Dirâsât fi'l-Firak ve'-Akâidi'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1984.
-----, "Eş'ari", *DİA*, XI (444-446), İstanbul, 1995.
- ALTINTAŞ**, Ramazan, "Geçmişten Günümüze Kelâm Geleneği", *Eskiye Dergisi*, Sayı: 16, ss. 22-29, Ankara, 2010.
- BAĞDADÎ**, Abdulkâhir, *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut, 1981.
- BEDEVÎ**, Abdurrahmân, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, Beyrut, 1996.
- ÇUBUKÇU**, İ. Agâh, *Gazzâli ve Şüphecilik*, Ankara, 1964.
- EBÛZEHRÂ**, Muhammed, *Târihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-Siyâseti ve'l-Akâid*, B.y.y., (Nşr. Daru'l-Fikri'l-Arabî), 1989.
-----, *İbn Hanbel, Hayatuhu ve Asruhu-Ârâuhu ve Fıkhuhu*, B.y.y. (Dâru'l-Fikri'l-Arabî), 1947.
-----, *İmam Mâlik*, Trc. Osman Keskioglu, Ankara, 1984.
- EŞ'ARÎ**, Ebu'l-Hasan, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Nşr. Helmut Ritter, Weisbaden, 1980.
-----, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn I-II*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, 1995.
-----, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Medine, 1410.
-----, *İstihsanu'l-Havd fi İlmi'l-Kelâm*, Haydarabâd, 1344.
-----, *Kitâbu'l-Luma' fi'r-Red ala Ehl-i'z-Zeyği ve'l-Bida'*, Nşr. Ricgard J. McCARTY, Beyrut, 1952.
-----, *İslâm İnanç Esasları, "el-İbâne an-Usûli'd-Diyâne Tercümesi"*, Çev. Mehmet Kubat, İstanbul, 2008.
- FEVKİYE**, Hüseyin Mahmûd, "Sîratü Ebî Hasen el-Eş'arî", *el-Eş'arî, el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* girişi, ss. 9-133, Kahire, 1986.
- İŞİK**, Kemal, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967.
- İBN ASÂKİR**, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Tebyînu Kizbi'l-Müfteri fîmâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Dimeşk, 1399/1979.
- İBNFÛREK**, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Mucerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*, Thk., Daniel Gimaret, Beyrut 1987.
- İBN HALDÛN**, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime*, Trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1983.
- İBN HAZM**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. Saîd ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Beyrut, 1999.
- İBNTEYMİYYE**, Takiyyuddîn Ahmed, *Mecmuu Fetâvâ*, Riyad, Trs.
- İBNU'L-ESÎR**, İzzu'd-Dîn Ebi'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Keram Muhammed b. Muhammed b. Abdi'l-Kerîm b. Abdi'l-Vâhid eş-Şeybanî, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut, 1979.
- İBNU'N-NEDİM**, Ebu'l-Ferec, *Kitabu'l-Fihrist*, Nşr. M. Rıza Teceddüd, Tahran, 1366.
- KALAYCI**, Mehmet, "Eş'arî'nin İkmali Mâturîdî'nin İhmali: İki İmanın Gelenekleri İçerisindeki Konumlarına Dair Bağlamsal Bir Analiz", *Uluğ Bir Çınar İmam Mâturîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*, ss. 133-144, İstanbul, 2004.
-----, "Eş'arîliğin Tarihsel Arkapları: Küllâbilik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LI/2, ss. 399-431, Ankara, 2010.
- KARADAŞ**, Cağfer, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2013.
- KESKİN**, Mehmet, *İmam Eş'ari ve Eş'arilik*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.
-----, "Eş'arî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IX, Sayı: 2, ss. 91-108, Diyarbakır, 2007.
- KILAVUZ**, Ahmet Saim, *İman-Küfür Sınırı*, İstanbul, 1990.

- , “Berbehârî”, *DİA*, (V/476-477), İstanbul, 1996.
- KOÇYİĞİT**, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcular Arasındaki Münakaşalar*, Ankara, 1988.
- KUBAT**, Mehmet, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2015.
- , “Eş’arî Ekolünün Öncüsü Olarak Ebu’l-Hasan el-Eş’arî ve Kelâmî Görüşleri”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 7. Cilt 7, Sayı 13, ss. 22-47, Çorum, 2012.
- , “Selefi Perspektifin Tarihselliği”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 3, ss. 235-251, Ankara, 2004.
- KUTLU**, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara, 2000.
- , “Mürchie”, *DİA*, (XXXII/41-45), Ankara, 2006.
- MALATÎ**, Ebû’l-Hüseyin, *et-Tenbîh ve’r-Red alâ Ehl-i’l-Ehvâ ve’l-Bida’*, Tkd. ve Thk. M. Zâhid el-Kevserî, Kahire, I. Baskı 1368/1948, II. Baskı 1997/1418.
- MÂTURİDÎ**, Ebû Mansûr, *Kitâbü’t-Tevhîd*, Nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Ankara, 2002.
- NESEFÎ**, Ebu’l-Muîn, *Tabşiratü’l-Edille*, I. Cilt, Thk. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, II. Cilt, Thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003.
- SERDAR**, Murat, “İbn Hazm’ın Eş’arî Kelâmına Yönelik Eleştirileri”, *Uluslararası İmam Eş’arî ve Eş’arîlik Sempozyumu*, II/89-120, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.
- SUBHÎ**, Ahmed Mahmûd, “el-Eş’arî”, *Mevsûatü’l-Hadârâtü’l-İslâmiyye* içinde, ss. 54-59, Amman, 1989.
- SUBKÎ**, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali, *Tabakâtu’s-Şâfiyyeti’l-Kübrâ*, B.y.y., (Nşr. Dâru İhyâi’l-Kütubi’l-Arabî), 1965.
- SUYUTÎ**, Celâluddîn, *Târihu’l-Hulefa*, Kahire Ts.
- ŞEHRİSTANÎ**, Abdulkerim, *el-Milel ve’n-Nihal*, Beyrut, 1986.
- TAFTAZÂNÎ**, Sa’du’d-dîn Mes’ûd b. Ömer, *Şerhu’l-Mekâsîd*, Thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut, 1993.
- TAFTAZÂNÎ**, Ebu’l-Vefâ, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, Çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul, 1980.
- YAVUZ**, Yusuf, Şevki, “Eş’ariyye”, *DİA*, (XI/447-454), İstanbul, 1995.
- , “İbn Küllâb”, *DİA*, (XX/156-156), Ankara, 1999.
- YAZICIOĞLU**, M. Sait, *Kelâm Ders Notları*, Ankara, 1998.
- YÜCEDOĞRU**, Tefvik, *Ehl-i Sünnet’e Giden Yolda İbn Küllâb ve Küllâbiyye Mezhebi*, Emin yayınları, Bursa, 2006.
- YÜCESOY**, Hayrettin, “Mihne”, *DİA*, XXX/26-29.
- WATT**, Montgomery W., “al-Ash’ari, Abu’l-Hasan”, *The Encyclopaedia of Islam*, El², (İng), New Edition, I/694-695, Leiden, 1954-.
- WENSINCK**, A.J., “Mihne”, *İA*, Çev. Heyet, (VIII/292-294), İstanbul, 1977.
- YAVUZ**, Yusuf Şevki, “Eş’ariyye”, *DİA*, (XI/448-449), İstanbul, 1995.
- ZEHEBÎ**, Ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, Beyrut, 1992.